

УДК 316.3

ВІД СТРУКТУРНО - ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ К ІНТЕГРАЛЬНОМУ БАЧЕННЮ ЛЮДИНИ

FROM THE STRUCTURAL - FUNCTIONAL DIFFERENTIATION TO AN INTEGRAL VISION OF MAN

Гусаченко В. В.,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної
філософії імені професора Й. Б. Шада,
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна (Харьков, Україна),
e-mail: vadimvladim@gmail.com,
ORCID.ORG/0000-0001-5368-1717

Коробкіна Т. В.,

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Харківський
національний університет радіоелектроніки
(Харьков, Україна),
e-mail: tatyana.korobkina@nure.ua,
ORCID.ORG/0000-0001-6002-7983

Gusachenko V.,

Doctor of Science in Philosophy, Professor,
Professor of Department of theoretical and practical
philosophy named after Professor J. B. Shada,
V. N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine),
e-mail: vadimvladim@gmail.com,
ORCID.ORG/0000-0001-5368-1717

Korobkina T.,

Ph.D. in Philosophical Sciences, Associate Professor,
Professor of Philosophy Department, Kharkiv National
University of Radio Electronics (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: tatyana.korobkina@nure.ua,
ORCID.ORG/0000-0001-6002-7983

Теорія Н. Лумана, мова про яку йде в статті, передбачає, що зміна парадигми в загальній теорії систем відкриває нові можливості для теорії соціальних систем і усуває звичайні заперечення проти «технологічного» використання поняття системи. Луман описує функціональну диференціацію, як форму диференціації сучасного суспільства. З його точки зору, це означає, що сьогодні розглядаються такі системи, як право, наука, засоби масової інформації, політика, економіка та ін., що розрізняються між собою по предмету, так що вони в принципі не можуть більше розглядатися в єдиній ієрархії. В теорії Лумана вони є самовідтворюючимися порядками (автопоетичними). Однак, людина в його теорії перетворюється в сукупність окремих систем: соціальної, психічної, тілесної, механічної, біохімічної. Тобто цілісна людина зникає. Таким чином автори статті дістають висновок що об'єктна, аналітична, структурно-функціональна методологія Лумана неприйнятна для дослідження цілісної особистості, людини взагалі, її прагнення до самоактуалізації, психодуховного розвитку, тощо. Дослідження людини потребує синтетичної методології, прикладами якої можуть бути холистичні, синергетичні теорії, інтегральні підходи в різних галузях науки.

Ключові слова: теорія Лумана, структурно - функціональна диференціація, автопоетис, цілісність особистості, синергетичні теорії, інтегральні підходи.

The theory of N. Luhmann, which is discussed in the article, suggests that a paradigm shift in the general theory of systems opens up new possibilities for the theory of social systems and eliminates the usual objections to the "technological" use of the concept of a system. Luhmann describes functional differentiation as a form of differentiation of modern society. From his point of view, this means that today such systems as law, science, the media, politics, eco-

nomics, etc. are considered. They differ in their subject, so that, in principle, they can no longer be considered in a single hierarchy. In Luhmann's theory, they are self-preserving orders «autopoietic». However, a person in his theory turns into a set of separate systems: social, mental, physical, mechanical, biochemical. That is, the whole person disappears. Thus, the authors of the article conclude that Luhmann's object, analytical, structural, and functional methodology is not suitable for the study of a holistic personality, a person in general, his desire for self-actualization, psycho-spiritual development further. Human research requires a synthetic methodology, examples of which are holistic, synergetic theories, integrated approaches in various fields of science.

Keywords: Luhmann's theory, structural-functional differentiation, autopoiesis, personality integrity, synergetic theories, integral approaches.

Ключовим пунктом проблематики постмодерну є проблема Іншого. Раніше, в християнсько-новоєвропейській культурі, вона вирішувалася просто: проектувався новий світ. У діалектичній схематиці йому відповідала категорія протилежності. Лінія, яку переходять в будь-яких відносинах, не знищується, - адже за неї треба буде повернутися. Або ж вона, - лінія моралі, закону і т. п., - пересувається разом з порушником. І у цьому випадку ця лінія - лінія нового закону. Цим "танцям на кордоні" відповідає категорія відмінності. Відмінності можуть нескінченно множитися, не доводячи справу до протилежності. Повторення замінює заперечення.

Не можна сказати, що новий, інший світ неможливий. Але створити його, спроектувати - поза межами наших можливостей. Ми можемо тільки намагатися продовжувати стрибки на кордоні або тягнути його за собою у всіх напрямках, безмежно опановуючи свій кінцевий світ.

Системно-теоретичне трактування (пост)сучасного суспільства дає, зокрема, Н. Луман, який досліджує автопоетис соціальних систем. В цілому його теорія не зводиться, зрозуміло, до автопоетису, хоча залежність тут цікава. Саме слово «автопоетис» можна перекласти як «самотворення». Мова, отже, йде про системи, що самовідтворюються. Вони називаються також і самореферентними. Ці системи «при конституванні своїх елементів і елементарних операцій співвідносяться самі з собою (чи то з елементами тієї ж системи, будь то з операціями тієї ж системи, будь то з єдністю тієї ж системи)» [1, s. 25, переклад наш, В. Г., Т. К.], - відсилають до себе.

Н. Луман виділяє загальну теорію самореферентних автопоетичних систем та її конкретні форми (об'єкти): живі системи (клітини, мозок, організми тощо), психічні системи, соціальні системи (суспільства, організації, інтеракції).

Кожен вид систем автономний (принцип аутопоетичної закритості). Людина, наприклад, розпадається на всі три види систем: маючи і тіло, і на психіку, і будучи соціальною (комунікуючою) істотою, вона не може повністю належати жодній системі. Але, мабуть, найголовніше - вона не є і суперсистемою цих систем.

Соціальні та психічні системи, за Луманом, не є живими. Загальна риса, що відрізняє їх від живих, в тому, що вони користуються змістом. Іншими словами, розрізняються вони залежно від того, чи використовують вони свідомість або спілкування, як спосіб заснованого на розумінні відтворення, чи ні.

Автопоетичні системи суверенні у плані формування тотожності і відмінності. Останні - це не об'єктивні характеристики предметів зовнішнього світу, а кваліфікації, що присвоюються чомусь самими системами.

Комунікація - відмітна ознака соціальних систем. Комунікації є їх елементами, які регулярно проводяться і відтворюються мережею комунікацій і не можуть існувати поза такої мережі. Комунікація як елемент соціальної системи є «синтезом трьох виборів: ... інформації, висловлювання і розуміння (включаючи неправильне розуміння (нерозуміння))» [2, р. 3, переклад наш, В. Г., Т. К.]. Ні інформація, ні слова, ні розуміння не можуть існувати незалежно від систем. Інформація навіть не «лежить» у зовнішньому світі, чекаючи, поки система скористається нею. Вона стає інформацією в момент її вибору системою. Елементарними одиницями системи є комунікації найменшого масштабу. Цей масштаб не є постійним і, знову-таки, визначається подальшою комунікацією або перспективою подальшої комунікації системи. Хоча три компоненти комунікації як елементарної одиниці спочатку знаходяться в єдності, подальша комунікація системи може, у міру потреби, розділяти інформацію, висловлювання і розуміння і обговорювати їх як такі.

Комунікація соціальних систем носить закритий характер. Два різних типи закритості слугують підставою для розрізнення товариств та інтеракцій як різних типів соціальних систем. Закритість товариств абсолютна «в тому сенсі, що вони містять в собі всі події, які мають для них якість комунікації. Вони не можуть комунікувати зі своїм довкіллям, тому що це означало б включення передбачуваного партнера в їх систему, розуміння буття як сутнісного аспекту самої комунікації» [2, р. 5]. За допомогою комунікації суспільства розширюють і обмежують свою систему, обираючи, з ким вступати в комунікацію, а з ким ні.

Межі інтеракцій визначаються наявністю людей. Інтеракція є взаємодією присутніх і тому обмежена і в часі, і в охопленні учасників спілкування (в просторі). Якщо інтеракція (спілкування) поза суспільством неможлива, то суспільство передбачає значну кількість соціальних дій, що не проходять через інтеракції: наприклад, читання та письмо.

Учасники інтеракції віддають собі звіт в тому, що навколо них йде комунікація, яка не має відношення до їх інтеракції. Тому вони повинні врахувати ту обставину, що їх ролі і обов'язки в межах своєї системи безпосередньо не виявляються і не контролюються в даній комунікації.

Інтеракції є закритими системами також в тому сенсі, що їх власну комунікацію, її мотивацію, можна зрозуміти тільки в контексті даної інтеракції, і якщо хтось з'являється в її межах і хоче підключитися до неї, він повинен бути «введеним». І предмет розмови, в такому разі, повинен бути пристосований до нової ситуації. Ось чому будь-яка інтеракція воліє «своїх» людей «чужим» – їх «введення» не доставляє клопоту, відбувається, як таке, що «само собою розуміється».

Інтеракції не можуть привносити комунікацію з навколишнього середовища. Комунікація перманентна. Її продовження - справа життя і смерті для систем, що здійснюють комунікацію. «Вони продовжують або припиняють свій автопоетис, подібно живим системам, які продовжують жити або вмирати. Третього шляху немає ні у житті, ні у комунікації. Всякий комунікативний вибір повинен бути пристосований до підтримки автопоетичного відтворення» [2]. Певні структури системи спеціалізуються по забезпеченню гарантій комунікації навіть в тих випадках, коли вже немає ніякої інформації, яку потрібно було б висловити, і навіть тоді, коли комунікація стає суперечливою і небезпечною.

У наукових дискусіях відзначаються в основному три відмінності організмів і товариств. По – перше: організми складаються з взаємозалежних частин, а соціальні системи - з частин, які існують окремо. По - друге: структурна мінливість соціальних систем набагато вища, ніж у організмів, і тому перші не обмежуються управлінням обмінними процесами з навколишнім середовищем з метою забезпечення себе всім необхідним для виживання. Шляхом структурних змін вони можуть видозмінювати свої потреби і пристосовуватися до більш широкого діапазону можливостей. По – третє: організми інтегровані на основі біологічних процесів, соціальні системи - на основі сенсу. Вони складаються не з конкретних людей (тим більше - не з їх тіл), а мають сенс дій. Вони відрізняються від машин і організмів більшою, в принципі необмеженою, комплексністю і, відповідно, сферою відбору.

Специфіку систем, що народжують смисли, слід шукати у відповіді на питання: як можлива така, краще організована, селективність? Сам Н. Луман пов'язує відповідь з поняттям і операцією заперечення (в його трактуванні). Ось кілька прикладів такого заперечення, що приводяться Луманом: сучасне суспільство має перспективи, «тільки якщо воно здатне в світі, став надзвичайно складним, вказувати на можливості, що чергуються з достатньою точністю» [2, р. 69]. Воно має перспективи, якщо воно здатне знайти для поглинання соціального невдоволення реальні альтернативи релігії, магії і неконструктивного відведення його енергії; якщо воно може адекватно інституціонувати ризик; якщо воно може запропонувати достатньо наявної безпеки від випадкових подій; якщо воно може скасовувати рішення і навчатися [2].

Н. Луман суворий до себе: «У нас є трохи з того, що ми можемо запропонувати тут - звичайно, ніяких ідей, які перевірені у дослідженні» [2], тим більше на практиці. Тільки, як методологічний захід. Чи в якості постановки проблеми. Щоб привертати увагу.

Все це потрібно для того, щоб зберегти раціональність – суть функціонально-диференційованого суспільства. «Системна еволюція може вести - особливо на рівні граничної цілісності суспільства - до важливого, в останньому рахунку непередбачуваного розширення сфери можливого досвіду і дії, але тільки якщо форми раціонального вибору стають, відповідно, більш ефективними, і поглинання не-

визначеності і страху, незважаючи на високу комплексність, ще можливо не в збиток раціональності» [2, р. 47]. Тому «неймовірні, майже довільні норми «високодиференційованих соцієтальних систем повинні поєднуватися з неймовірною технічною специфікацією соціального контакту» [2].

Ми, зі свого боку, кажучи про «органічні» системи, мали на увазі одноосновні, функціонально недиференційовані системи, що містять в собі не (самостійні, самореферентні, закриті) сфери, а підсистеми, повністю або частково залежні від системи і її основного (системного) принципу. Такі системи відносяться одна до одної конфронтаційно, намагаючись асимілювати іншу систему, розглядаючи її фактично як середу, як матеріал для будівництва свого організму. Це не означає, що неможливі рівновага, співіснування «органічних» систем, - але вони не є домінують в їх житті і найчастіше забезпечені простою неможливістю, безсиллям «асимілювати» сусіда.

Є дуже велика спокуса порахувати функціональні сфери луманівського (макро) суспільства сукупністю «органічних» систем, - з тих міркувань, що вони закриті і у кожній теж є свій основний принцип: у економіки - гроші, у політики - влада, у науки - істина, у релігії - віра. Тим часом вищої, «охоплюючої» системи, підсистемами якої вони були б, немає. Але все-таки сутність взаємин функціональних сфер є: вона - в співіснуванні, симбіозі, діалозі і т. д. Одним словом (луманівським) – во взаємопроникненні. Завдяки йому функціонально диференційоване суспільство є не «органічним», а багатоосновним.

Як ми вже відзначали, у Н. Лумана сучасне суспільство безсуб'єктно: у нього, як у цілого, немає єдиної основи, будь то загальний розум, моральний закон, система цінностей, «загальна система дій» індивідуальних і соціальних систем і т.п.

Єдність поліконтекстуального суспільства забезпечується взаємопроникненням систем. «Про проникнення ми збираємося говорити, якщо одна система свою комплексність (а разом з тим: невизначеність, контингенцію і примус до відбору) надає в розпорядження для побудови іншої системи» [1, с. 290]. Наприклад, психічні і соціальні системи можливі лише при наявності живих організмів. «Взаємопроникнення відповідно має місце, коли це положення справ є з обох сторін...» [2]. Наприклад, відносини між людською психікою і соціальними системами.

Автономія систем, що взаємоприпадають у процесі взаємопроникнення зберігається. Дві країни можуть обмінятися, відповідно, капіталом і природними ресурсами. Таким чином, вони «вбудовуються» одна в одну. Але вони залишаються настільки самостійними, що можуть навіть використовувати і капітал, і ресурси одна проти одної, оскільки «кожна з них надає їм різну вибірковість і різну здатність до приєднання, різне минуле і різне майбутнє» [2, с. 293].

Можливість взаємопроникнення заснована на тому, що «межі однієї системи можуть переміщатися в область операцій іншої. Так кордони соціальних систем потрапляють у свідомість

психічних систем. Свідомість ховається під ними і тим самим несе можливість провести кордони соціальних систем, і це як раз тому, що вони не є межі свідомості. Те ж саме і в зворотному випадку: межі психічних систем потрапляють у сферу комунікації соціальних систем. Комунікація постійно прямо-таки змушена орієнтуватися на те, що вже сприйняли психічні системи у свою свідомість, а що - ні. А це теж можливо лише тому, що межі психічних систем не є одночасно межами комунікативних можливостей» [2, с. 295].

Поки взаємодії систем немає, вони не визначені одна відносно одної. При наростанні визначеності вони переходять до деякої загальної схеми, яку кожна з них буде використовувати при відтворенні своїх елементів.

Схема має бінарний характер: істина/брехня, віра/невіра, влада/безвладдя, гроші/відсутність грошей, правове/суперечить праву.

Оскільки категоричних (однозначних) імперативів в системі немає, доводиться вибирати одну з бінарних опозицій. Однак схема спочатку віддає перевагу одній з можливостей іншій: істину - брехні, право - протиправної, наявність грошей або власності - їх відсутності.

Показником надійності взаємопроникнення служить час. Чим довше триває взаємодія, тим більше операцій у ньому вже скоєно. Результат вибору поступово стає порядком функціонування системи. Історія осідає в міцні структури, що протистоять потоку подій. Але структури змінюються, відтворюючи себе; система оновлюється.

Завдяки взаємопроникненню функціонально - диференційоване суспільство стає дійсно багатоосновним. Це означає не тільки те, що в ньому багато сфер, але і те, що кожна сфера може користуватися і не користуватися кожною іншою в якості своєї основи. Багатоосновним є не тільки суспільство, але й кожна його сфера.

Межі такого товариства не фіксовані. Вони готові включити в себе все що завгодно. Одна вимога залишається обов'язковою: це суспільство повинно залишатися функціонально диференційованим. У цьому сенсі воно нічим не відрізняється від «органічної» системи. Це добре видно на прикладі аналізу Луманом характеру нових соціальних рухів.

Якщо б Н. Луман не поставив питання про «межі зростання» функціональної диференціації, це було б цілком логічно. Але він поставив його, і це симптоматично.

Луман не любить дихотомій (бінарних опозицій), він вважає їх анахронізмом. «Такі ситуації вибору між співпрацею і протистоянням, стабільністю і зміною, нормою і фактом існують на рівні індивідуальних дій (у тому числі теоретичних), але неможливі для соціальних систем, а тому не можуть бути альтернативами, між якими повинна вибирати соціологія. Всяке співробітництво містить певну вказівку на можливість конфлікту, і ця вказівка функціонує в якості секретного регулятора форм і умов співпраці. Зі свого боку, конфлікт можливий тільки на основі визначення ситуації, що співвідноситься з ним, як чогось, с приводу чого конфлікту немає» [2, р. 64].

Будь-яка спроба зберегти структури (принаймні в сучасному суспільстві) неможлива без тих чи інших їх змін. Тільки приховані (латентні) зміни можуть охоронити соціальні структури від реформ чи революцій. Осмислені ж зміни можуть відбуватися тільки у формах тих чи інших структур. Що стосується відмінності норм і фактів, то «свідомо впорядковані поведінкові очікування можуть включати в себе попередню вказівку на можливість розчарування і, разом з тим, більш або менш оформлену ідею того, що можна робити в такому випадку: домагатися свого або пристосовуватися» [2]. Очікування може мати нормативну або когнітивну форму. Факти, в свою чергу, відносяться до тієї чи іншої норми. І далі - застереження від «вдодбування» теорії там, де насамперед повинна сказати своє слово практика.

Незважаючи на апеляцію до практики і до категорії сенсу, тут ясно проглядається стара добра гегелівська діалектика з її перед – полагаанням, вбиранням і полагаанням своїх передумов.

Говорячи про сучасні соціальні рухи, Н. Луман зазначає перш за все, що вони намагаються в суспільстві оперувати проти суспільства, ведуть себе так, немов вони прийшли ззовні. Радикальність їх намірів полягає в критиці функціональної диференціації. «Але це вже межа альтернативності. Товариство може ужити своєї зміну свого принципу стабільності, тобто своєї форми диференціації, своєї форми проведення кордонів системи, тільки як катастрофу» [3, с. 214, переклад наш, В. Г., Т. К.]. «В цьому аргументі принципово нічого не змінило б і то, якщо б на правильному грецькому висхідний рух назвали б анастрофой» [там само]. «Критика функціональної диференціації залишається моральною критикою, нездатною ні до творення, ні до вказівки на те, що могло б функціонувати замість цього» [2].

Хоча нові соціальні рухи намагаються затверджуватися, протиставляючи себе «буржуазної» публіці, тим не менш вони жваво контактують з нею, часто, може бути, всупереч своєму бажанню. Що ж стосується перепроверки оцінок, вона все одно відбувається, але знову-таки в суспільстві, а не поза суспільства. І енергійна каденція: «Таємниця альтернатив полягає в тому, що ніякої альтернативи вони взагалі пропонувати не повинні. Це вони повинні приховувати від себе і від інших. У цьому полягає їх внесок у депарадоксалізацію. І немає недоліку в ознаках того, що він уже починає виявлятися плідним» [2]. Іншими словами (Дірка Беккера) кажучи, функціональні системи «повинні врахувати екологічний ризик (та інші новітні проблеми Г. В. та К. Т.) та включити в своє самоспостереження і самоописання те, що вони враховують. Облік ризику повинен бути вбудований в операції (комунікації)» [4, с. 193, переклад наш, В. Г., Т. К.].

В функціонально-диференційованому суспільстві неможлива ніяке уявлення про цілісну особистість. Її немов би зовсім нема. Вона лише розпадається на сукупність систем: психічних, соціальних, тілесних, тощо. В зв'язку з цим, переходячи до цілісних за природою своєю явищ, процесів доцільно звернутися до пошуку нових синтетичних методів. Об'єктно-аналітичні методи не можуть

бути адекватними при дослідженні особистості в її цілісності, прагненні до самоактуалізації та психодуховного розвитку. Спроби вирішення цих проблем ми бачимо в інтегральних антропологічних напрямках холістичних підходів, синергетиці, постнекласичних напрямках філософії, інтегральній психології та філософії, тощо [5]. Що стосується поняття психодуховної трансформації особистості та процесу психодуховного зростання все це має величезний суб'єктивний зміст, шукати який можна з різних позицій. Можливо з погляду суворой науковості, яка характеризується непорушними правилами: об'єктивністю, можливістю перевірки, можливістю будови суворой схеми перебігу процесу (його етапів), виробленням чітких певних критеріїв. В цьому ракурсі складно вирішити це питання. Таким чином, ми не зможемо довести з певністю, що духовна трансформація дійсно має місце і що особистість досягла більш високого рівня свого духовного розвитку. Для цих понять є недостатньо критеріїв, які з чіткою науковою позицією можуть довести здійснені духовні зміни. Дослідження людини потребує синтетичної методології, прикладами якої можуть бути холістичні, синергетичні теорії, інтегральні підходи в різних галузях науки. Це відомі та новітні теорії Ч. Шеррингтона, Г. Хакена, Й. Забуского, І. Пригожина, М. Моїсеєва, гештальтпсихологія, інтегральна філософія К. Уїлбера, інтегральна екологія та інтегральна політика. Ми можемо стверджувати, що метою (цілями) і критеріями позитивної духовної трансформації можуть бути як психологічні та соціальні характеристики, які піддаються об'єктивному дослідженню (за допомогою різних психодіагностичних методик), так і більш глибокі філософсько-феноменологічні категорії, дослідження яких у рамках суворой науковості є проблематичним, а часто і неможливим.

Список використаних джерел

1. Luhmann N. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1984.
2. Luhmann N. *Essays on Self-Referention*. New-York, 1990.
3. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества // Социологос. Вып. 1: Общество и сферы смысла. – М.: Прогресс, 1991. – С. 194-216.
4. Беккер Д. В обществе - об обществе // Социологос. – М., 1991. – С. 181-193.
5. Уилбер К. Краткая история всего. Манн, Иванов и Фербер. – М., 2019, 448 с.
6. Вилбер К. Трамп і епоха постправди. Terra Incognita. 2019, 136 с.

References

1. Luhmann N. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1984.
2. Luhmann N. *Essays on Self-Referention*. New -York, 1990.
3. Luman N. Tautologiya i paradoks v samoopisaniiyah sovremennogo obshestva // Sociologos. Vyp. 1: Obshestvo i sfery smysla. – М.: Progress, 1991. – С. 194-216.
4. Bekker D. V obshestve - ob obshestve // Sociologos. – М., 1991. – С. 181-193.
5. Uilber K. *Kratkaya istoriya vsego*. Mann, Ivanov i Ferber. – М., 2019, 448 s.
6. Vilber K. *Tramp i epoha postpravdi*. Terra Incognita. 2019, 136 s.